

BOŠNJAČKA KNJIŽEVNOST I KULTURNI IDENTITET

Nehrudin REBIHIĆ

UDK 821.163.4(497.6).09:316.722-027.542

SAŽETAK: Ovaj rad nastoji predstaviti reprezentativne sastavnice bošnjačkog kulturnog identiteta u bošnjačkoj književnosti. Osnovna nakana autora jeste da ovim pregledom pokaže kako jedna književnost, pored individualnih vizija svijeta koje unutar nje određenog pisca prožimaju, reprezentira i sve ono što čini identitet jednog naroda u cijelosti. Takve pojave dešavaju se posljedično činjenici da pisac nije oslobođen znanja koja cirkuliraju u jednoj kulturi. Ovaj rad također je nastojao predstaviti utjecaj kulturoloških fenomena humora, traume, snova, frustracija te određenih želja izraženih u autorovim slikama o sebi i drugima na književnost jednog naroda. U radu su korišteni interpretativni metodi.

Ključne riječi: kulturni identitet, književnost, snovi, smijeh, trauma, prostor

Književnost je važan prostor u kojem se projicira i reprezentira kulturni identitet jednog naroda. Iako književnost često na prvi pogled izgleda kao izraz jednog subjekta u određenom povijesnom trenutku, ona je zavisna od kulture i povijesnog konteksta u kojem nastaje. Književnost nije samo izraz jednog načina mišljenja, pogleda na svijet, umijeća kazivanja i vladanja jezikom, nego je i produkt kulture. U njoj možemo pronaći najrazličitije "zalihe slika" iz jedne kulture i njene povijesti koje su ponekad lijepe, ponekad smiješne, a ponekad teške i traumatične. Međutim, u književnosti ima i onih tekstova koji na lijep i "prihvatljiv" način reprezentiraju određeni kolektiv, ali, isto tako, ima i onih tekstova koji o njemu donose ružnu i "neprihvatljivu" sliku. I s jednim i s drugim slikama treba se valjano nositi. Mnogi teoretičari književnosti i kulture ističu značaj književnosti u oblikovanju slike kulturnog identiteta i slike prošlosti s obzirom da književnost ima veoma brz protok kroz

kulturu te veliku mogućnost da dospije do značajnog broja čitalaca. Stoga, za uspostavljanje neke jedinstvene slike o kulturi u književnosti od velike važnosti je kanon jedne književnosti, čija funkcija nije samo da pokaže estetsku vrijednost književnih djela, nego da iz jedne književnosti izdvoji ona djela koja najbolje predstavljaju jedan kulturni identitet.

Tako, kada je riječ o bošnjačkoj književnosti, moramo kazati da ona u različitim povijesnim kontekstima sigurno najupečatljivije reprezentira stanje kolektivne svijesti, čak puno bolje od nekih društvenih i humanističkih disciplina. Ako postavimo pitanje šta sve čini jedan kulturni identitet, na njega ćemo teško dati jedinstven i kratak odgovor, s obzirom da u identitet u najširem smislu ulazi sve ono što čini njegovu sakralnu i profanu topografiju. Stoga je teško i odrediti šta se to sve nalazi od bošnjačkog kulturnog identiteta u bošnjačkoj književnosti, šta se god od identiteta predstavi, nešto će se drugo, možda i mnogo važnije, izostaviti.

S obzirom da veliki broj radova ove prirode ideju kulturnog identiteta svodi samo na one "ozbiljne" njegove sastavnice, mi ćemo ovdje krenuti od onog dijela bošnjačkog kulturnog identiteta koji se veže za ideju *humora* jer je humor već od usmene književnosti ostao kao brižljivo čuvana sastavnica kanona ukupne bošnjačke književnosti i kulture uopće. Dio bošnjačkog kulturnog identiteta koji se odnosi na kulturu humora javlja se veoma rano, još u natpisima na stećcima (*A se je kam od Trtiše. Živjeh mirno, Boga moleć i zla ne misleć. Ovden, gdi mi je kam, ubi me grom.* – sarkazam), a takvo šta nastaviti će se mnogo intenzivnije u usmenoj književnosti u šaljivim narodnim pričama o Nasrudin-hodži, kao i drugim šaljivim junacima i njihovim zgodama. (Dervišević 2016) Dionice humorističkog pjevana javiti će se i u usmenoj književnosti, u epskoj poeziji, naročito u liku Tale Ličanina, premda da se one ne mogu uzeti kako izrazito svojstvo bošnjačke usmene epike. (Maglajlić, Durić, Buturović

1998). Humorno obilježje bošnjačke romanse također ide u prilog širem kulturološkom razumijevanju naših lirskonarativnih vrsta. (Krnjević 1973, Maglajlić 1983) U pisanoj književnosti važno je spomenuti Bašeskijino bilježenje dolaska pehlivana u Sarajevo, zatim aktivno izvođenje Karadžoza pa sve do novije književnosti kada se kultura humora nastavlja ponajviše u komedijama (Hamid Šahinović Ekrem itd.), a zatim donekle i kod prozних pisaca međuratne književnosti (Zija Dizdarević i Hasan Kikić). Međutim, sigurno najupečatljiviju sliku humorističke sastavnice bošnjačke duhovne kulture obnovio je Alija Nametak svojim pikarskom romanom *Tuturuza i šeh Mece*, nudeći literarne uvide u folkloristički život Bosne putem likova Šeha Mece, narodskog duhovnjaka u sedamdesetim i Tuturuze u pedesetim, omiljenog pjevača sevdalinki i sazlije. (Efendić 2015) Praksu šaljivog i humorističkog sagledavanja nastaviti će i mnogi pisci kroz cijelo 20. stoljeće (Skender Kulenović, Zuko Džumhur, Derviš Sušić), pa sve do recentne bošnjačke književnosti i njenih najplodnijih pisaca, tu prije svega mislimo na Dževada Karahasana. Mada Karahasan nije pisac u čijem djelu se naročito afirmira kultura humora, čini nam se ovdje zgodnim spomenuti njegovu pripovijetku *Pismo iz 1993. godine* objavljenu u pripovjedačkoj zbirci *Izveštaj iz tamnog vilajeta*. Dijalogizirajući s Andrićevom pripovijetkom *Pismo iz 1920. godine*, Karahasan pokazuje da slika Sarajeva i Bosne nije onako tamna i crna kako to navodi Andrić, suprotstavljajući joj jednu drugu sliku Sarajeva napisanu u pismu lika Harisa, a koja je upravo proizašla iz kulture humora i kao takva podriva sliku Bosne kao mjesta mržnje, rata i nesreće. Ovdje se čini zgodnim spomenuti, ali ne u književnom smislu, i kolumne Samedina Kadića koje pokazuju da je interpretacija i doživljaj vjere kod Bošnjaka često bio praćen i nekim šaljivim, a opet poučnim notama preuzetih iz određene anegdote ili priče iz svakodnevnog života itd. Iz svega ovoga jasno možemo vidjeti

da je humor, naročito onaj koji se ugnijezdio u biće našeg čovjeka, važna sastavnica kako bošnjačke kulture tako i bošnjačke književnosti.

Književnost reprezentira i ono što su snovi i težnje nekog kolektiva, bili oni realno mogući ili se našli kao neka vrsta utopijske težnje koja ga pokreće naprijed. Kolektivni snovi (u svojoj oniričkoj dimenziji) i težnje u književnosti često su produkt određenog povijesnog trenutka i stanja kolektivne svijesti pa će tako nekada i snovi, kada je riječ o bošnjačkoj književnosti, biti san i težnja za mirom i slobodom, nekada san o prošlosti, nekada težnja ka boljoj budućnosti, san za kućom i porodicom, san za zemljom (*I da ostavih kosti u tujini, i tad bih samo Bosnu sanjo*. Natpis na stećku) itd. Naravno, tu svakako možemo prepoznati i osjećaj žala za prošlošću (pripovijetke E. Mulabdića), kao i sjećanje na neke traumatične povijesne prevrate koji su imali veliki utjecaj na stanje kolektivne psihologije. To se naročito vidi kod onih pisaca koji ispisuju teme iz bosanske i bošnjačke prošlosti, a tu, prije svega, mislimo na Skendera Kulenovića – koji je u svom poetskom izričaju dobrano naslonjen na tradiciju usmene pjesme. (Efendić 2012) Kulturna povijest Bošnjaka jasno je predstavljena i u djelima Meše Selimovića, Maka Dizdara, Derviša Sušića, Nedžada Ibrišimovića, Irfana Horozovića i Dževada Karahasana, u čijim se tekstovima, na različite načine, prepoznaju ispisane različite individualne i kolektivne potrebe i težnje, koje, naravno, zavise od poetičkog i društveno-političkog trenutka u kojem su njihova djela nastajala.

Zamišljeni snovi i težnje nekada nisu do kraja ostvareni zbog čega će književni tekstovi otkrivati i duboke kolektivne frustracije, neuspjehe i razočarenja. Takvu pojavu u bošnjačkoj književnosti vidimo u tekstovima pisaca austrougarskog perioda (E. Mulabdić) u kojima su zapamćene i oblikovane slike kolektivnog i kulturnog “šoka” nastalog smjenom jednog kulturno-civilizacijskog konteksta drugim, orijentalno-islamskog modernim, zapadnoevropskim. Taj

traumatični trenutak ostat će duboko upamćen u ovoj književnosti te će drama identiteta bošnjačkog naroda kroz cijelo 20. st. imati svoje ishodište upravo u ovom događaju.

Uloga književnosti da pamti, reprezentira i konstruira različite i među sobom isključive slike identiteta – od humorističkog do traumatičnog – prikazuje njenu moć da usisa različite slojeve kulturnog identiteta te da ih u jednom posredničkom odnosu između čovjeka i kulture sačuva i učini uvijek frekventnim i aktualnim. Procesualni i dinamizirani odnos između pisca i kulture, s jedne strane, te čitaoca – knjige i kulture, s druge, predstavlja konstantnu artikulaciju i oblikovanje svih onih vrijednosti koje je kultura samostalno izgradila ili ih je usvojila u procesu interkulturalnog dijaloga. Tako se u djelima bošnjačkih pisaca mogu pronaći obrisi i tragovi najdubljih slojeva bosanske i bošnjačke kulture od slavenske preko orijentalno-islamske do zapadnoevropske. Njihovi tragovi ponekad se jave u jednom motivu, temi, književnoj formi, ali i kroz miris senzibiliteta kojeg mogu samo prepoznati izvrsni znalci te kulture i književnosti.

Današnja književnokritička praksa sve više traži analitički konkretne i lahko prepoznatljive tragove jedne kulture u književnosti, dok je, na drugoj strani, izgubila osjećaj za prepoznavanjem senzibiliteta jedne kulture u književnosti, zbog čega je esej *Iz smaragda Une* Skendera Kulenovića do sada sigurno jedan od najljepših eseja o odnosu književnog teksta i kulture. Tek prepoznavanjem tog senzibiliteta u književnosti čitalac ulazi u duboke slojeve jedne kulture iz koje izviru različiti mitovi, simboli, rituali i tekstovi. Pritom jedan mitski motiv može poprimiti nekoliko različitih književnih funkcija, pa tako, naprimjer, vila se javlja kao pratilja epskog junaka, kao zavodnica, kao muza i kao sirena, ali, bez obzira na ponovljivost i transformiranje ovog motiva, ako se ne prepozna njegova funkcija u datom tekstu, a poslije i u kulturi uopće, onda njegovo

značenje neće dobiti sve one smislove koji su mu potrebni za njegovu značajnu cjelovitost.

Na ovom primjeru možemo prepoznati i odnos književnosti prema vjerovanju datog kolektiva koje čini jednu od sastavnica njegova identiteta. Književni tekstovi na različite načine prilaze i vjerovanju određenog kolektiva, te baštini njegove rituale, obrede, simbole. Kako je vjera kao sastavnica identiteta jedne kulture pozicionirana tako će joj i književnost pristupiti. Između ostalog, naprimjer, vjerovanje u vilu, njene magijske moći ostalo je u bošnjačkoj narodnoj kulturi sačuvano do danas, zbog čega je ona svoje mjesto pronašla i u književnosti, samo s izvjesnim simboličkim i značajnim transformacijama. (Efendić 2015) Pored toga, u bošnjačkoj književnosti reprezentirana su i različita stajališta u poimanju vjerovanja, naročito islama, s tim da je od svih njih najdominatniji onaj koji se veže za sufijfsko-tesavvufsku književnost, čiji se tragovi najdublje osjete i kod savremenih pisaca.

Spomenuti status vjere u bošnjačkoj kulturi pomalo će se uvući i u druge njene pore, tako da je i često etička, društvena funkcija pojedinih likova u nekom fikcionalnom svijetu upravo determinirana vjerovanjem. Međutim, te vrijednosti nekada nisu eksplicitno izrečene, nego se uglavnom predstavljaju kroz ponašanje likova u određenom djelu. Književni tekstovi se ponekad kritički odnose spram vjere, problematizirajući neke pojave koje na prvi pogled iz tradicionalnog razumijevanja vjerskog i obrednog izgledaju ispravne, a zapravo, u suštini, nemaju nikakve veze s tradicijom, a posebice s vjerskim i obrednim, o čemu, naprimjer, piše H. Hajdarević u pjesmi *Pobožni lopovi*.

U bošnjačkoj književnosti, kao i u mnogim drugim književnostima, naročito njoj bliskih po genetsko-kontaktnom i strukturno-tipološkom tipu, kakve su srpska i hrvatska tradicija, imamo i one pisce koji u vjerskom pronalaze polazište za estetsko i univerzalno. Ovaj poetski fenomen, naprimjer, vidimo u pjesništvu Muse

Ćazima Ćatića u bošnjačkoj književnosti, baš kao što pronalazimo i kod Tina Ujevića i Laze Kostića u hrvatskoj i srpskoj književnosti. Naravno, u svemu ovome ne možemo isključiti ni one pisce koji su ateisti i kojima religija nije sastavni dio užega pa onda ni širega identiteta, mada ta ateistička sastavnica bošnjačkog identiteta nije dosad nikada zauzela statusno mjesto u kulturi te se kao takva nije ni mogla izdvojiti kao njen dio, a ni kao dio književnog identiteta, zapravo, ta sastavnica nije mogla oblikovati neki zaseban tok i sliku svijeta, kako to vidimo u nekim evropskim književnostima.

U konstantnim dijaloškim odnosima među kulturama, neumitan proces bit će i unošenje simbola iz drugih kulturnih tradicija u tekstove ove književnosti. To nesmetano kretanje simbola iz jedne tradicije u drugu predstavlja srodnost kultura na nekoj osnovi. Konstantni proces dijaloga omogućava da kulture ne ostaju do kraja jedinstvene, izolirane, već izrazito pluralne i mnogoznačne. Refleksije ovakvih slika identiteta možemo prepoznati u nizu književnih ostvarenja bošnjačke književnosti, a jednu od najobuhvatnijih slika ovakvih procesa, između ostalih, opisao je Asmir Kujović, koji u svojoj posljednjoj zbirci *Vidikovac* prepoznaje sličnosti nekih simbola iz grčke i antičke kulture s kršćanskim i islamskim. Pored kulture humora, tragova povijesti, vjerovanja, frustracija, konstantnih dijaloških odnosa koji se prepoznaju u književnosti, veoma važan odnos kulturnog identiteta i književnosti odvija se i kroz oblikovanje slike o "sebi" i "drugima". (Auto i hetero) imaginativne slike u književnosti pokazuju svijest pisaca o vrijednostima vlastite kulture, tradicije i povijesti, kao i svijest o drugom i drugačijem. Niti slike o sebi, niti slike o drugima neće uvijek biti iste: one su najčešće uvjetovane povijesnim, političkim i društvenim okolnostima, tako da je nekada slika o sebi predstavljena izrazito monumentalno, a nekada veoma kritički, ponekad su one lijepe, a ponekad ružne, baš kao i o drugom,

samo što je slika o drugom podložna brznoj modifikaciji kako u kulturi, tako i u književnosti. Tako je, naprimjer, u epskoj tradiciji slika o sebi izrazito pozitivna i monumentalna, dok je slika o drugom i drugačijem najčešće negativna, za razliku, naprimjer, od tekstova novije književnosti u kojima pronalazimo i kritičke slike o "sebi" (Skender Kulenović, Derviš Sušić itd.), kao i pozitivne i negativne slike o drugom i drugačijem. Sve ove slike predstavljaju neko vlastito prepoznavanje u kulturnom i identitarnom smislu, a književnost kao važno mjesto artikulacije identiteta u svemu tome ima veliki značaj. Valja, naime, ovdje spomenuti i važnost slike "drugih" o "nama", koje ulaze u opseg znanja o "nama" sa onim slikama koje mislimo o sebi – sve one zajedno čine sliku jednog identiteta. (Brajović 2012, Duraković 2012, Spahić 2016) Usputno se mogu spomenuti reprezentacije stranih putopisaca o bošnjačkoj kulturi i njenom subjektu koje, bez obzira da li su pozitivne ili negativne, upotpunjuju mozaik jednog kulturnog identiteta (putopisi Evlije Čelebije, Ludvika Kube, Roberta Michela itd.) Neke od oblikovanih slika u ovim tekstovima povijesno su iz pozicije slike "drugih" o "nama" usvojene kao slike samih o sebi, iz heterotereotipa prešle su u autostereotip.

Kao važan oblik kulturnog identiteta, između ostalih, izdvaja se i kultura življenja i putovanja. U tekstovima bošnjačke književnosti svoje mjesto su pronašli i svi prostori i mjesta koji su priskrbili svoju važnost u kulturi. Zbog te njihove važnosti, kultura ih je kanonizirala i učinila veoma povlaštenim, pa će tako u bošnjačkoj književnosti povlašteno mjesto zauzeti prostor roda i doma, avlije, džamije, tekije, prirode – čija se značenja nalaze na granici između sakralnog i profanog – zatim, prostori mejhane, konaka, grada, Bosne itd. Jasno je da je prostor Bosne u bošnjačkoj književnosti sigurno najzastupljeniji jer obuhvata sve gore spomenute mikroprostore, s tim da on nekada ne mora biti tačno naznačen i opisan, nego se u tekstu podrazumijeva ukoliko se,

naprimjer, radnja neke priče odvija u nekom bosanskom gradu, selu ili da se raspoznaje po "govorniku" ovog prostora. Također je važno spomenuti i oblikovanje slike pojedinih gradova u književnosti, pa je tako u bošnjačkoj književnosti naročito oblikovan, naprimjer, "sarajevski tekst" (usmena književnost, Bašeskija, Meša Selimović, Abdulah Sidran itd.), "banjalučki tekst" (Irfan Horozović), "srebrenički tekst" – metonimija stradanja Bošnjaka u Bosni (Isnam

Taljić, Mirsad Mustafić, Hasan Nuhanović, Džemaludin Latić, Emir Suljagić, Almir Bašević) itd. (Kodrić 2012) Preko slika ovih gradova, pisci zalaze u njihove duboke identitarne slojeve koji im omogućavaju da ponovo afirmiraju neku priču iz grada, neku zaboravljenu folklornu karakteristiku (nošnja, instrument), čak i neku nesreću (kuga), ulazeći tako u identitet same kulture. I kultura putovanja, koja je posebno vidljiva u putopisima i putopisnoj prozi, oslikat

će senzibilitet kulture za putovanje, bilo da je ono turističko ili putovanje iz vjerskih razloga (hadžijski putopis u bošnjačkoj književnosti). U konačnici, da bi se obuhvatila i prenijela slika kulture, sigurno najvažniji dio identiteta kulture sačuvao je jezik jedne književnosti. U književnosti se nalazi izbitan, istančan, rafiniran jezik jednog kolektiva zbog toga ona i jeste osnovna baza za proučavanje jezika. Kod bošnjačkih pisaca to je bosanski jezik.

Literatura

Brajović, Tihomir (2012), *Komparativni identiteti: srpska književnost između evropskog i južnoslovenskog konteksta*, Službeni glasnik, Beograd.
 Buturović, Đenana (1992), *Bosansko-muslimanska usmena epika*, Sarajevo.
 Dervišević, Amira (2016), *Novelistička i šaljiva priča u bošnjačkoj usmenoj prozi*, Slavistički komitet – Fondacija "Novi vidici", Sarajevo.
 Duraković, Enes (2012), *Obzori bošnjačke književnosti*, Dobra knjiga, Sarajevo.
 Đurić, Rašid ([1983] 1998), "Epski junak Budalina Tale", *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, Alef, Sarajevo. 418-429.

Efendić, Nirha (2015), *Bošnjačka usmena lirika – kulturnohistorijski okviri geneze i poetička obilježja*, Slavistički komitet i Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
 Efendić, Nirha (2012), *Motivi iz obrednih lirskih usmenih pjesama u poemama Skendera Kulenovića Stojanka majka Knežopoljka i Na pravi put sam ti, majko, izišo...* Zbornik radova Sarajevskih Filoloških susreta II 97-106.
 Kodrić, Sanjin (2012), *Književnost sjećanja: reprezentacija prošlosti i kulturno pamćenje u novijoj bošnjačkoj književnosti*, Slavistički komitet, Sarajevo.

Krnjević, Hatidža (1973) *Usmene balade Bosne i Hercegovine. Knjiga o baladama i knjiga balada*. Sarejvo
 Maglajlić, Munib (1983), "Narodna romansa u historijskom i teorijskom kontekstu". *Od zbilje do pjesme*, Glas: Banja Luka.
 Maglajlić, Munib ([1986] 1998), "Jedan davnašnji zapis o Budalini Tali", *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, Alef, Sarajevo. 418-429.
 Spahić, Vedad (2016), *Književnost i identitet: književnost kao prostor izazova u reprezentaciji/konstrukciji bošnjačkog kulturnog identiteta*, Bosanska riječ – BZK Preporod, Tuzla.

الموجز

الأدب البوسناتي والهوية الثقافية

نهر الدين ربيحيتش

يسعى هذا العمل إلى تقديم المكونات التمثيلية للهوية الثقافية البوسناتية في الأدب البوسناتي. إن غرض الكاتب الأساسي هو أن يبين بهذا العرض كيف يمكن للأدب إلى جانب الرؤى الفردية للعالم التي تتغلغل داخل الكاتب أن يمثل كل مكونات هوية شعب بأكمله. إن مثل هذه الظواهر تحدث نتيجة عدم قدرة الكاتب على التحرر من المعارف الدائرة في الثقافة. وقد سعى هذا العمل أيضا إلى استعراض الظواهر الثقافية كالفكاهة والإصابة والأحلام والإحباط، وكذلك بعض الرغبات المعبر عنها في تصور الكاتب لنفسه ولغيره، وتأثير تلك الظواهر والرغبات في أدب الشعب. وقد استخدمت في هذا العمل الأساليب التفسيرية. الكلمات الرئيسية: الهوية الثقافية، الأدب، الأحلام، الضحك، الإصابة، المكان.

Summary

LITERATURE OF BOSNIACS AND THE CULTURAL IDENTITY

Nehrudin Rebihić

This article aims at presenting characteristic elements of the Bosniak cultural identity in their literature. Principal intention of the author here is to show the way in which literature represents, besides being a reflection of its authors subjective vision of the world, all that makes up the identity of a nation in its entirety. This phenomenon occurs as a result of a writer's awareness of the knowledge that circulates within one culture. The article also illustrates the influence of cultural phenomenon such as humour, trauma, dreams, frustrations and desires expressed in authors' images of himself and of others upon the literature of a nation. The interpretative method was used in the article.

Key words: cultural identity, literature, dreams, laughter, trauma, space